

UOT 94 (479.24)

NƏRİMAN NƏRİMANOV VƏ DAĞLIQ QARABAĞ PROBLEMI**S.F.BAXŞƏLİYEV***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**bsamir81@mail.ru*

Məqalədə göstərilir ki, bu il anadan olmasının 150 illik yubileyi qeyd edilən Nəriman Nərimanovun xidmətləri çoxtərəflidir və çox böyükdür. Onun xidmətlərindən biri də Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda apardığı mübarizə idi. 1920-ci ildə Nəriman Nərimanovun səyləri sayəsində Moskvanın Dağlıq Qarabağı Ermənistanla vermək cəhdlərinin qarşısı alındı. Azərbaycan xalqı Nəriman Nərimanovun bütün xidmətlərini həmişə xatırlayacaq və hörmət edəcəkdir. O vaxtkı çətin siyasi vəziyyətdə onun mübarizəsi Dağlıq Qarabağın Azərbaycana məxsus olmasını təmin etdi.

Açar sözlər: N.Nərimanov, Qarabağ, Rusiya, tarix, sovet

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2020-ci il fevralın 14-də imzaladığı fərmana əsasən bu il böyük ictimai–siyasi xadim Nəriman Nərimanovun 150 illik yubileyinin keçirilməsi nəzərdə tutulur [2]. Yubileyə hazırlığın gedişində həm elmi ictimaiyyət, həm də dövlət strukturlarının xətti ilə bir çox işlər görülmüşdür və bu proses davam edir. Prezident kitabxanasında N.Nərimanova aid elektron bölmənin açılması və burada bu böyük şəxsiyyətin çoxtərəfli fəaliyyətinə aid zəngin materialların toplanması xüsusi qeyd edilməlidir [11].

Hazırkı məqalədə milli maraqların qorunması naminə gördüyü işlərin bir zərrəsi olan Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibində qalması üçün gördüyü işlərin bəzi məqamlarını qısaca araşdırmağa çalışmışıq.

N.Nərimanov Azərbaycan tarixinin ən parlaq siyasi xadimlərindən biridir. Yaşadığı günlərdə, sonralar sovet dönəmində və az da olsa, müstəqillik dövründə də əsassız olaraq tənqid edilən N.Nərimanovun siyasi əqidəsi və partiya mənsubiyyətindən asılı olmayaraq xalqımız, tarimiz üçün gördüyü işlər danılmazdır. Azərbaycan sovet və vətən tarixşünaslığında tarixi torpaqlarımıza haqsız erməni iddialarının irəli sürülməsi ilə əlaqədar Ermənistan-Azərbaycan qarşdurmasının tənzimlənməsində Nəriman Nərimanovun rolunun qiymətləndirilməsi, fikrimizcə, tamamilə obyektiv, sonadək araşdırılmış sayıla bilməz. Azərbaycan tarixçilərinin, o cümlədən H.Həsənovun, F.Əhmədovanın, Ş.Qurbanovun, R.Mustafazadənin və bir çox başqalarının Azərbaycan sovet hakimiyyəti qurulmasının mürəkkəb məsələlərinin araşdırılmasına həsr olunmuş

əsərlərində bu məsələ ilə bağlı fikirlər araşdırılsa da, bu gün bu mövzuya qayıtmağa yenə də xüsusi ehtiyac hiss olunur.

Sovet Ermənistanının Azərbaycanla qarşı ərazi iddiaları. Daşnak və ardınca sovet Ermənistanının ərazi iddiaları o vaxt Moskvada sovet hökumətinin Azərbaycan SSR-nin mövqelərinə ciddi təzyiq göstərərək onu ərazi güzəştlərinə getməyə məcbur etməsi sonda müasir Qarabağ böhranının əsasını qoydu.

1920-ci il aprelin 28-də XI Qırmızı Ordunun dəstələri Azərbaycanı işğal etdilər. Azərbaycanda bolşevik hakimiyyətinin ilk vaxtlarında Dağlıq Qarabağ və Naxçıvanın ərazi mənsubiyyəti məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Dəyişən vəziyyətdən yararlanan Ermənistan silahlı qüvvələri Zəngəzuru, Qarabağı və Azərbaycanın şimal-qərb bölgələrini işğal etdi.

Münaqişənin diplomatik yolla həlli üçün Azərbaycan SSR Xarici İşlər Komissarlığı tərəfindən Ermənistan Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilən etiraz notaları və Azərbaycan rəhbərliyinin bəyanatları, demək olar ki, nəticəsiz qaldı.

O vaxtkı şəraitdə Azərbaycan SSR hökumətinin Ermənistana müharibə elan etmək imkanları yox dərəcəsiyəndə idi. Azərbaycanın milli ordu birləşmələrinin Qırmızı Ordunun tərkibinə daxil edilərək müstəqil fəaliyyət göstərmək hüququndan məhrum edilməsi səbəbindən Azərbaycanın öz qüvvələrinin respublikanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək və öz silahlı qüvvələrindən istifadə edərək digər ölkələrlə ərazi mübahisələrini həll etmək imkanlarından məhrum olması Azərbaycanın milli müstəqilliyini itirməsinin ən vacib göstəricisi idi. Məhz həmin vaxtdan Azərbaycan tərəfi öz təhlükəsizliyi və ərazi bütövlüyü məsələlərini müstəqil həll etmək imkanından məhrum edildi.

Sovet Rusiyasının Azərbaycanla Ermənistan arasındakı sərhəd mübahisələrinə qeyri-müəyyən münasibəti səbəbindən erməni nizami və partizan birləşmələrinin Qırmızı Ordu birləşmələrinin (həm rus, həm də keçmiş milli) nəzarəti altında olan ərazilərə basqınları müntəzəm xarakter aldı. Gəncə, Zaqatala, Qarabağdakı üsyanlar və keçmiş milli ordunun əsas qüvvələrinin məğlubiyyəti ilə əlaqəli olan uğursuzluqlar erməni təcavüzkarlarının əlini açdı. Sovet Rusiyasının siyasi və hərbi rəhbərləri üçün uzun müddət Azərbaycanın və ya Ermənistanın müəyyən hissələrinə sahib olmaq məsələsi burada və orada proletar inqilabının baş verməsi üçün taktiki gediş kimi qəbul edilirdi.

Müasir Azərbaycan tarixşünaslığında Rusiyanın xarici siyasətinin erməni maraqlarına uyğun hərəkəti barədə bir fikir mövcuddur. Bu mövqeni göstərən və təsdiq edən yüzlərlə faktlar və sənədlər mövcuddur. Sovet Rusiyasının Xalq Xarici işlər komissarı G.Çiçerinin 1920-ci il iyunun 29-da V.Leninə göndərdiyi məktubda Qarabağ, Zəngəzur, Şərur-Dərələyəz, Naxçıvan, Ordubad və Culfanın çox hissəsinin əslində Ermənistan Respublikasının əlində olduğunu ifadə edən fikir bildirilmişdi [10, 37].

Əlbəttə ki, G.Çiçerinin məlumatları reallıq baxımından həqiqətə uyğun deyildi. Ermənistan adı verilən ərazilərin çoxuna nəzarət etmirdi. Məlumatın bu cür və haradan formalaşmasını müəyyən etmək, bunların səbəbini izah etmək çətinidir. İlk səbəb çox güman ki, məktubun tərtib edilməsindəki qeyri-dəqiqliklə

əlaqədar idi. Eyni zamanda, G.Çiçerin yəqin ki, Sovet Rusiyasının gələcək xarici siyasətində Ermənistanın xüsusi missiyası ideyasını əsaslandırmaq istəyirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, daha sonra Çiçerinin bu cür yanlış qənaətinə erməni bolşeviklərinin verdikləri saxta informasiyalar da təsir göstərmişdir [1, 362].

Belə yanlış yanaşma halları və onların təhlükəli nəticələrinin qarşısının alınmasında N.Nərimanov və o vaxtkı respublika rəhbərliyində sayca azlıq təşkil edən azərbaycanlı həmfikirləri ciddi cəhdlə mübarizə aparmalı olurdular.

Nəriman Nərimanovun ermənilərin ərazi iddialarına qarşı mübarizəsi. Bu da faktır ki, erməni bolşevikləri bəzən, hətta qeyri – səmimi olsa belə, sözdə Qarabağın, Zəngəzurun və Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində qalması məsələsində N.Nərimanovu və onun həmfikirlərini dəstəkləyirdilər. 1920-ci il iyunun 18-də bir qrup Qafqaz kommunistinin G.Çiçerinə göndərdiyi teleqramda N.Nərimanovla yanaşı, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin üzvü olan bir qrup erməni bolşevikinə imzaları da var. Teleqramda deyilirdi ki, artıq Sovet Azərbaycanının bir hissəsi olması iddia edilən Zəngəzur və Qarabağa gəldikdə, qəti şəkildə bəyan edirik ki, bu yerlər mübahisəsizdir və Azərbaycanın daxilində qalmağa davam etməlidir [4, 35].

1920-ci ilin iyul ayının ortalarında Moskva iki qonşu dövlətin ərazi aidiyyəti məsələlərini gələcək vahid dövlətin nisbətən sabit hissəsi kimi nəzərdən keçirməyə başladı. 1920-ci il iyunun 19-da Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan SSR-ə bağışlanması xüsusi xidmətləri olmuş S.Orconikidze Sovet Rusiyasının Xalq Xarici İşlər Komissarına teleqramında yazırdı ki, Sovet hakimiyyəti Qarabağda və Zəngəzurdə elan edildi və yuxarıda göstərilən ərazilər özlərini Azərbaycan Sovet Cümhuriyyətinin bir hissəsi hesab edir. Naxçıvan bir neçə aydır müsəlman üsyançıların əlindədir. Şərur-Dərələyəz rayonu haqqında məlumatım yoxdur [3, 140].

Deməliyə ki, Azərbaycanla Ermənistan arasındakı ərazi münaqişələri məsələsində Moskvanın mövqeyini ilk növbədə erməni kommunistlərinin təsiri ilə əlaqələndirmək sonadək düz olmaz. Sovet Rusiyasının o dövrdə bu məsələdəki mövqeyi sonrakı planları ilə əlaqəli idi. Bu planlara yaxın vaxtda Ermənistanın sovetləşməsinə təmin etmək də daxil idi. G.Çiçerin bu planlar haqqında 1920-ci ilin iyulunda N.Nərimanova yazdığı məktubda bildirirdi ki, vəziyyət bizi daşnak hökumətinə güzəştə getməyə məcbur edir...Türkiyə ilə yeganə həqiqi əlaqə yalnız İrəvan yolu ilə ola bilər və buna görə də Ermənistanla əlaqələr qurmalıyıq [9, 255].

G.Çiçerinin arqumentini çətin ki, məntiqli adlandırmaq olar. Əslində Rusiya Xarici İşlər komissarlığının o vaxtkı rəhbəri açıq şəkildə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını nəzərə almağa çalışırdı. Əksər hallarda G.Çiçerin yaranan münaqişələrin günahkarı kimi Azərbaycan tərəfini görürdü.

G.Çiçerinin özü, Ermənistanla Azərbaycan arasındakı ərazi məsələlərinə dair mübahisələrdə ən yaxşı halda Qırmızı Ordunun bölmələri tərəfindən "mübahisəli ərazilər" in işğalına razılığını bildirmişdi. S.Orconikidze yazırdı ki, mənim dərin inamım budur ki, Azərbaycanda Sovet hakimiyyətini gücləndirmək və

Bakını bizim üçün qorumaq səbəbindən Dağlıq Qarabağ ilhaq olunmalıdır [4, 33].

Azərbaycan Kommunist Partiyasının rəhbərliyi də bu məsələdə qəti şəkildə çıxış etdi. 1920-ci il iyulun 15-də AKP (b) Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu N.Nərimanovun ciddi təkidləri əsasında "Qarabağ və Zəngəzur Azərbaycanca birləşdirilməli" deyilən bir qətnamə qəbul etdi [10, 45].

N.Nərimanov Rusiyanın məsələ ilə bağlı davranışından olduqca narahat idi. Səbəbsiz deyil ki, Rusiya-Ermənistan razılaşmasının Azərbaycan ərazilərinin bir hissəsinin Ermənistanın xeyrinə həll edilməsinə səbəb olacağı gözlənilirdi [10,49].

1920-ci il noyabrın 30-da Siyasi Büro və Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Təşkilat Bürosunun ortaq iclası, dünya inqilabının Ermənistan istiqamətində irəliləməsindən "ilham alaraq", Zəngəzur və Naxçıvanın Ermənistana verilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Ardınca 1920-ci il dekabrın 1-də Azərbaycan hökumətinin başçısı Nəriman Nərimanov Bakı Şurasının iclasında çıxış edərək göstərilən ərazi güzəştlərinə razı olduğunu elan etdi.

Lakin elə buradaca çox vacib bir məqamın üzərindən keçilir. Əvvəla, N.Nərimanov da bolşevik olaraq hesab edirdi ki, Sovet hökuməti, şübhəsiz ki, hər şeyi, o cümlədən ərazi mübahisələrinin həllində Rusiya və Azərbaycanı müttəfiq etməlidir [5, 458]. Eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, sözü gedən məsələ haqda qərar bu bəyanatdan bir gün əvvəl partiyanın Zaqafqaziya bürosunun toplantısında N.Nərimanov və azlıq təşkil edən tərəfdarlarının ciddi etirazlarına baxmayaraq səs çoxluğu ilə qəbul edilmişdi.

Lakin sonradan N.Nərimanovun ciddi cəhdləri və Türkiyə hökumətinin məsələ ilə bağlı Moskva ilə danışıqları nəticəsində bu məsələ dayandırılmış və ərazi itkilərimiz əvvəlki variantlarla müqayisədə xeyli azalmışdı.

Çox keçmədən Sovet Rusiyası, Türkiyə və Cənubi Qafqaz respublikaları arasında saziş bağlamaq məsələsi real həyata keçdi. Moskva Rusiya-Türkiyə danışıqları ərəfəsində Türkiyə nümayəndə heyəti Bakıya gəldi. İki ölkə siyasətçiləri arasındakı təmasların Bakı mərhələsi və N.Nərimanovun iştirakı ilə aparılan danışıqların məzmunu Sovet tərəfinin bu danışıqlara verdiyi önəm sübütüdür. 1921-ci il yanvarın 29-da N.Nərimanov, Ə.Qarayev, D.Bünyatzadə, B.Şahtaxtinski və başqaları, həmçinin Zaqafqaziya liderləri S.Orconikidze, S.Eliava Türkiyə nümayəndə heyəti ilə görüşmüşdülər. Türkiyə nümayəndə heyəti fevralın 6-dək Bakıda qalmışdı [24, 5-6].

1921-ci ilin fevral-mart aylarında Moskvada Sovet-Türkiyə danışıqları keçirildi. Bu danışıqlarda mərkəzi yerlərdən biri Rusiya və Türkiyə arasındakı bu iki "suveren" dövlət arasında sərhədlərin qurulmasına rəsmi razılıq şərtilə Azərbaycanla Ermənistan arasında sərhədlərin müəyyən edilməsi məsələsi idi. Eyni zamanda bu respublikaların mübahisəli əraziləri məsələsi danışıqlarda əsas məsələlərdən biri olmuşdu.

Nəhayət, 1921-ci il martın 16-da Moskvada Sovet Rusiyası ilə Türkiyə arasında müqavilə imzalanır və ona əsasən iki dövlət arasında sərhədlər qurulur. Danışıqlar zamanı siyasi komissiyanın ilk iclasının ən vacib məsələsi əs-

lində Azərbaycan SSR-in sərhədləri məsələsi olan Naxçıvan məsələsi idi. Burada müzakirə dərhal Türkiyə heyətinin təyin etdiyi istiqamətdə getdi. Rusiya tərəfi ümumilikdə Naxçıvanın Azərbaycana məxsus olması fikri ilə asanlıqla razılaşdı və bir qədər dəyişiklik etdi. İndi Azərbaycanın himayəsində olan Naxçıvanın statusu sual kimi səsləndi. Naxçıvan Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz hissəsi elan edildi [9, 309].

Moskva konfransının materiallarını diqqətlə öyrənənlər belə bir təəssürat əldə edə bilirlər ki, Dağlıq Qarabağ mövzusu müzakirə iştirakçıları tərəfindən rədd edilmişdi. Ancaq bu belə deyil. Bu mövzu konfrans boyu mövcud idi. Rusiya tərəfi, göründüyü kimi, Naxçıvan məsələsində Türkiyəyə güzəştə gedərək, güman edirdi ki, Dağlıq Qarabağ məsələsində Ermənistanın xeyrinə uyğunlaşma şansı var.

1921-ci il iyunun 27-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Büro və Təşkilat Bürosunun iclasında erməni kommunisti A.Bekzadyanın Dağlıq Qarabağ problemi Dağlıq Qarabağın iki yerə (erməni və müsəlman hissələrinə) bölünməsi təklifi müzakirə edildi. O dövrdə Tiflisdə olan M.Hüseynov N.Nərimanovun təkliflərini S.Kirovun başçılıq etdiyi Zaqafqaziya respublikalarının ərazi demarkasiyası ilə məşğul olan komissiyaya təhvil verildi. N.Nərimanovun Dağlıq Qarabağın öz müqəddəratını təyin etmə ehtimalı haqqında söylədiyi sözlər, bu sözləri separatçı təfsirlərinin həddən artıq canfəşan tərəfdarları tərəfindən veriləndən daha fərqli bir mənə verməyə cəhdlər göstərildi.

N.Nərimanovun "Baksovet"-in 1 dekabr 1920-ci il tarixli iclasında Dağlıq Qarabağın taleyi ilə bağlı verdiyi bəyanatın mətninin əsassız olaraq şərh edilməsindən narahatlığı əbəs deyildi. O bildirirdi ki, Ermənistanda kommunistlər hakimiyyətə gəldikdən sonra onların nümayəndəsi kimi - A.Mravyanın Dağlıq Qarabağda səlahiyyətli nümayəndə təyin edilməsi [8, 139], buna bənzər digər addımlar Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın suveren hüquqlarının kobud şəkildə pozulması idi.

Etiraf etmək lazımdır ki, N.Nərimanovun 1920-ci il dekabr bəyannaməsi erməni tərəfinin hərəkətləri üçün müəyyən bir əsas olmuşdur. Lakin N.Nərimanovun bəyannaməsini dövlətlərarası münasibətləri tənzimləyən rəsmi sənəd kimi qəbul etmək olmaz. Mravyanın Ermənistan hökumətindən Azərbaycan SSR-in tabeliyində olan Dağlıq Qarabağ bölgəsinə bir məmur təyin edilməsi qonşu dövlətin açıq təxribatçı siyasətinin növbəti addımı idi.

Ermənistan Sovet Rusiyası ilə Türkiyə arasında Moskva Müqaviləsi imzalandıqdan bir neçə ay sonra özü üçün Rusiyanın dəstəyini təmin edərək yenidən Dağlıq Qarabağın taleyi məsələsinə qayıtdı. 1921-ci ilin iyununda, Azərbaycanla məsələnin heç bir razılaşdırılma olmadan Ermənistan hökuməti Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi barədə qərar qəbul etdi [6].

Bu qərar təsadüfi deyildi. Moskvadan Ermənistan və Azərbaycan rəhbərlərinə artıq iyun ayında Qafqaz Bürosunun plenar iclasının keçiriləcəyi və burada Dağlıq Qarabağın ərazi mənsubiyyəti məsələsinin müzakirə ediləcəyi haqqında məlumat vermişdi. Bu məsələ ilə bağlı qərarın əlverişsiz nəticəsini əvvəl-

cədən duyan N.Nərimanov Ermənistan tərəfinin söylərini əngəlləmək üçün bəzi qabaqlayıcı addımlar da atmışdı [7, 220].

Baş verən hadisələr, görünür, Azərbaycan üçün əlverişsiz bir sona çatdı. Nəhayət, 1921-ci il iyulun 4-də RK(b)P MK-nın Qafqaz Bürosunun plenumunda Dağlıq Qarabağ məsələsi müzakirəyə çıxarıldı və aşağıdakı təklif səsverməyə qoyuldu: "Dağlıq Qarabağı Ermənistan SSR-in tərkibinə daxil etmək, yalnız Dağlıq Qarabağda plebissit keçirmək." Qafqaz Bürosunun 8 üzvü səsvermədə iştirak etdi.

S.Orconikidze, S.Kirov, A.Myasnikov, Y.Fiqatner Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə səs verdilər. Səsvermədə yalnız N.Nərimanov və Gürcüstan İnkilab Komitəsinin o vaxtkı sədri F.Maxaradze Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibində qalmasına səs verdilər. Bir sözlə, N.Nərimanov azlıqda qaldı və belə görünürdü ki, Dağlıq Qarabağ məsələsi Ermənistanın xeyrinə həll edilmişdir.

Bu qərara səbəb nə idi? Bu cür qərarın qəbul edilməsinə subyektiv faktorların təsiri daha çox idi. Amma Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinin lehinə səsvermənin iştirakçılarının "yuxarının" göstərişləri ilə hərəkət etdiyi qabaqcadan məlum idi [7, 229].

Lakin 1921-ci il iyulun 4-də N.Nərimanovun təklifi ilə Plenumun gündəliyinə daha bir bənd əlavə edildi. Söhbət Dağlıq Qarabağ məsələsinin müzakirəsinin RK(b)P Mərkəzi Komitəsinə verilməsindən gedirdi. Bu təklifin yekdilliklə qəbul olunması xarakterikdir. Artıq iyulun 4-də plenum iştirakçıları ilə Stalin arasında fikir mübadiləsi baş tutdu, nəticədə büronun 4 iyun tarixli qərarına iyulun 5-də yenidən baxıldı və nəticədə Azərbaycan tərəfinin maraqlarına uyğun, ədalətli qərar yekdilliklə qəbul edildi.

Ədalət naminə deyilməlidir ki, qərarın yeni variantının qəbulunda N.Nərimanovun gətirdiyi ciddi arqumentlərlə razılaşan S.Kirovun bir gün əvvəlki mövqeyini dəyişməsi də az rol oynamadı.

Yekun. Sözsüz ki, bir məqalədə Dağlıq Qarabağ məsələsinin bu cür mürəkkəb və ziddiyətlərlə zəngin həlli prosesinin bütün gedişini ətraflı təhlil etmək mümkün deyil. Lakin bir məsələ heç vaxt və heç bir halda danılmazdır ki, həmin şəraitdə, Dağlıq Qarabağın "beynəlmiləli" bolşeviklərin mövqesizliyi ucbatından az qala Ermənistana "bağışlanması"nın baş tutmamasında məhz N.Nərimanovun böyük xidmətləri olmuşdur.

Həmin hadisələrdən bir əsr keçməsinə baxmayaraq N.Nərimanovun bu xidməti tarixdə qalacaq və hər bir azərbaycanlı tərəfindən həmişə iftixarla yad ediləcək. Bu gün Dağlıq Qarabağ ətrafında çox mürəkkəb şəraitin yaranması, 30 ildən artıq Qarabağ müharibəsinin davam etməsi, bunun bütün çətinliklərinə baxmayaraq Dağlıq Qarabağ beynəlxalq qanunlara və hüquqa əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisidir. Yaşadığımız hər bir gün bizi torpaqlarımızın erməni işğalından azad edilməsinə daha da yaxınlaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Kəçərli T.K. Qarabağ: Qarabağ tarixinin saxtalaşdırılması əleyhinə. Bakı: Elm, 2002, 472 s.
2. Nəriman Nərimanovun 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 14 fevral 2020-ci il // Azərbaycan. 2020, 15 fevral, s.1.
3. Имранлы К. Создание Армянского государства на Кавказе. Истоки и последствия. М.: Ладомир, 2005, 256 с.
4. К истории образования Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР. 1918-1925 гг. Документы и материалы / Баку: Азернешр, 1989, 334 с.
5. Жуков Ю.Н. Первое поражение Сталина в 1917-1922 годы от Российской империи - к СССР / Ю.Н. Жуков. М.: Аква-Терм, 2011, 672 с.
6. Коммунист. 1921, 12 июня, с.1.
7. Гасанлы Дж.П. История дипломатии Азербайджанской Республики: в 3 т. т. II: Внешняя политика Азербайджана в годы советской власти (1920 - 1939 гг.). М.: Наука, 2013, 720 с.
8. Гулиев Дж.Б. К истории образования второй республики Азербайджан. Баку: Элм, 1997, 163 с.
9. Мустафазаде Р.С. Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918-1922 гг.. М.: МИК, 2006, 356 с.
10. Нифталиев, И.В. Азербайджанская ССР в экспансионистских планах армян. Баку: Техсил, 2010, 289 с.
11. Представлен в пользование электронный проект Президентской библиотеки «Нариман Нариманов»: [Elektron resurs] / URL: http://www.preslib.az/ru/news_EKvyX.php

НАРИМАН НАРИМАНОВ И НАГОРНО-КАРАБАХСКАЯ ПРОБЛЕМА

С.Ф.БАХШАЛИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье указывается, что в этом году планируется проведение 150 летие Наримана Нариманова. Заслуги Наримана Нариманова многосторонно и очень велика. Одна из таких его заслуг была борьба за сохранение территориальной целостности Азербайджана. Именно благодаря стараниям Наримана Нариманова в 1920 году удалось предотвратить попытки Москвы передачи Нагорного Карабаха Армении. Азербайджанский народ всегда будет помнить и почитать все заслуги Наримана Нариманова. Его борьба в той сложной политической обстановке обеспечили принадлежность Нагорного Карабаха Азербайджану.

Ключевые слова: Н.Нариманов, Карабах, Россия, история, совет

NARIMAN NARIMANOV AND THE NAGORNO-KARABAKH PROBLEM

S.F.BAKSHALIYEV

SUMMARY

The article indicates that this year it is planned to hold the 150 th anniversary of Nariman Narimanov. The merits of Nariman Narimanov are many-sided and very great. One of his merits was the struggle to preserve the territorial integrity of Azerbaijan. It was thanks to the efforts of Nariman Narimanov in 1920. Moscow's attempts to transfer Nagorno-Karabakh to Armenia were prevented. The people of Azerbaijan will always remember and honor all the merits of Nariman Narimanov. His struggle in that difficult political situation ensured that Nagorno-Karabakh belonged to Azerbaijan.

Keywords: N.Narimanov, Karabakh, Russia, history, council